

Analysis of cultural and political programs of Friday prayers Emphasizing the statements of the Supreme Leader

Nurullah Karimian Karimi ^{a*}, Ali Akbar Salehi ^b

^a science Committee Department of Islamic Studies, Humanistic Faculty, Arak University, Arak, Iran

^b Visiting Professor Department of Islamic Studies, Humanistic Faculty, Arak University, Arak, Iran

KEY WORDS

Friday prayer
Audience
Effects
Supreme Leader

Received: 14 February 2024
Accepted: 22 May 2024

ABSTRACT

Friday prayer is one of the political and social acts of worship in Islam. Due to the cultural, devotional, political and social functions of Friday prayer, in addition to being emphasized in the Holy Quran, it has been confirmed and emphasized in Islamic traditions by Imam Huda (peace be upon him). Cultural and political influences are the basis for the connection of religion with the social system, which as a result will greatly influence the actions and reactions of the Islamic society. In this article, with the descriptive-analytical method, we came to the conclusion that in the thought and intellectual system of the Supreme Leader of the Islamic Revolution, the most important functions and achievements of Friday prayer can be counted as cultural and social political achievements. Among the cultural works, we can mention the attention to God, the descent of collective blessings, avoiding secularist thoughts, cultural guidance in the form of political demand, political enlightenment and explanation jihad. The socio-political effects of Friday prayer for the society and people can be explained in the form of the political insight-enhancing effects of Friday prayer, which include distinguishing and recognizing right from wrong, responding to social political doubts of the day, informing about surrounding events, increasing unity. And he pointed out the sense of collective authority that can be found in the words of the Supreme Leader of the Islamic Revolution

* Corresponding author.
E-mail address: n.karimian@araku.ac.ir
Received:
Article type: Research Paper
© Author

واکاوی دستاوردهای فرهنگی و سیاسی نماز جمعه

با تاکید بر بیانات مقام معظم رهبری

نورالله کریمیان کریمی^{الف*}، علی اکبر صالحی^ب

^{الف} هیئت علمی گروه معارف اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه اراک، اراک، ایران n.karimian93@gmail.com

^ب استاد مدعو گروه معارف اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه اراک، اراک، ایران salehinajm@gmail.com

واژگان کلیدی	چکیده
نماز جمعه	<p>نماز جمعه یکی از عبادات سیاسی اجتماعی در دین مبین اسلام است. بدلیل کارکردهای فرهنگی، عبادی، سیاسی و اجتماعی نماز جمعه، علاوه بر تاکید در قرآن کریم، در روایات اسلامی مورد تأیید و تاکید ائمه هدی علیهم السلام قرار گرفته است. نماز جمعه از جمله عبادات جمعی است که نتیجه اعتقاد و التزام به آن علاوه بر آورده‌های فرهنگی و سیاسی، زمینه ساز اتصال دین با نظام اجتماعی است که در نتیجه بر کنش‌ها و واکنش‌های جامعه اسلامی بشدت تاثیرگذار خواهد بود. در این نوشتار با روش توصیفی - تحلیلی به این نتیجه رسیدیم که در اندیشه و منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی مهم‌ترین کارکردها و ره‌آوردهای نماز جمعه را می‌توان، آورده‌های فرهنگی و سیاسی اجتماعی برشمرد. از جمله آثار فرهنگی می‌توان به توجه به خدا، نزول برکات جمعی، دوری از تفکرات سکولاریستی، هدایت فرهنگی در قالب مطالبه سیاسی، بصیرت‌افزایی سیاسی و جهاد تبیین اشاره کرد. آثار سیاسی اجتماعی نماز جمعه برای جامعه و مردم را بیشتر در قالب آثار بصیرت‌افزایی سیاسی نماز جمعه می‌توان تبیین کرد که از جمله آنها می‌توان به تشخیص و شناخت حق از باطل، پاسخ‌گویی به شبهات سیاسی اجتماعی روز، اطلاع از وقایع پیرامونی، افزایش وحدت و حس اقتدار جمعی اشاره کرد که در کلام رهبر معظم انقلاب اسلامی یافت می‌شوند.</p>
مخاطب	
تأثیرات	
مقام معظم رهبری	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۵	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۲	

۱- مقدمه

در اسلام، نماز جمعه یک عبادت خاص و منحصر به فرد قلمداد می‌شود که در آغازین سال تشکیل حکومت توسط پیامبر مکرم اسلام (ص) در مدینه تشریح و اجرا شد. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۴۳۲) در باب اهمیت این فریضه الهی تأکیدات فراوانی در متون دینی وجود دارد. نام یک سوره به آن اختصاص دارد، و در برخی روایات از جمله «مَنْ تَرَكَ ثَلَاثَ جَمَعٍ مُتَعَمِّدًا مِنْ غَيْرِ عَلَيْهِ طَبَعُ اللَّهِ عَلَى قَلْبِهِ بِخَاتَمِ النِّفَاقِ» ترک آن نشانه نفاق دانسته شده است. (وسائل الشیعه؛ ج ۷؛ ص ۳۰۲). در واقع نقشی که این نماز جمعه بر جامعه و مخاطبان دارد، به یک بُعد خاص محدود نمی‌شود. یعنی نمی‌توان گفت این واجب الهی در راستای تعبدیات و نگاه عبادت محور صرف از سوی شرع مقدس ایجاد شده است و فقط به رابطه بنده با خدا مربوط می‌شود بلکه عمق این واجب الهی، اجتماع محور است نه فردمحور و با احوال اجتماعی سر و کار بیشتری دارد تا افراد. با این حال تنوع آثار آن ما را برآن داشت تا از ابعاد گوناگون به دستاوردهای بی‌بدیلی که دارد بپردازیم و از بعد اثرمحوری به آن بنگریم.

آثاری همچون انتقال اندیشه و اطلاعات که بصیرت‌افزایی، روشنگری و حل شبهات ذهنی در بین مخاطبان و رشد فکری سیاسی آنان را در پی دارد، یا ایجاد قدرت تحلیل سیاسی، تقویت روحیه جمعی، ایجاد وحدت و همدلی بین مخاطبان، خنثی‌سازی ابهامات فکری و فتنه‌های دشمن بر مخاطبان؛ همگی از نتایج شرکت در نماز جمعه می‌باشند.

آیت الله خامنه‌ای معتقدند که نماز جمعه محلی بسیار خوبی است برای گره‌گشایی از سوالات و نیازهای اعتقادی و سیاسی مخاطبان و جوانان است از این رهگذر ایشان یکی از بزرگترین کارکردهای نماز جمعه را تأثیرگذاری بر مخاطبان در دشمن‌شناسی، غافل‌نشدن از طراحی و مکر دشمن، اطلاع از واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی جامعه اسلامی بر می‌شمارند.

ایشان از جمله تأثیرات مهم نماز جمعه بر مخاطبان و جوانان را در اصلاح سبک زندگی از جمله تبلیغ فرهنگ صرفه‌جویی، قناعت، فرهنگ مسئولیت‌پذیری و تعمیم اخلاق و سلوک اسلامی می‌دانند. (سخنرانی در جمع ائمه جمعه و جماعات ۱۳۷۵/۱۹/۱۹)

برخی علما مانند شهید صدر معتقد هستند خطبه‌ها باید دو اثر برای مخاطب داشته باشند:

۱- هدف روحی که نزدیکی به خداست

۲- هدف اجتماعی سیاسی که بیان مصالح اجتماعی است

بیان ایشان چنین است: «فالهدف من الخطبه هدفان: احدهما: هدف روحی هو التقرب الی الله و نُصح هذا الحشد الواعی المتلهف لكلام الامام باخلاص الطاعه لربهم و امتثال واجباته و ترک ما نهی عنه من سوء و فساد و ثانيهما: هدف اجتماعی سیاسی، و هو التعرض الی ما فيه مصلحة المجتمع من الآراء و عرض المشاكل و حلها علی ضوء الاسلام و تثبيت العدل و اقامه الحق و عرضه علی الجماهير الواعیه بالمنطق الاسلامی الصحیح و توقیفهم - ای ایقافهم - علی ما یدور حولهم من حوادث و شوون قد تؤثر علی حیاتهم العامه او الخاصه - من قریب او بعید- تأثیرا حسنا او سیئا، یدکر لهم بالمقدار الذی یراه و هو العارف بالمصالح العلیا للدوله، مطابقا للمصلحة و کافیا لضمان علو کلمه الحق. و هذا الهدف تنطق به جمله من شرائط هذه الصلوه علی حین لاتنافیه الشرائط الاخری.

خطبه دارای دو هدف است: یک هدف معنوی که تقرب مردم به خداست و این جمعیت آگاه مشتاق کلام امام را به اخلاص در اطاعت پروردگارشان توصیه کند و به وظایف او عمل کند. و آنچه را که از منکر و فساد نهی کرده است ترک کند.

دوم: هدف سیاسی اجتماعی، یعنی پرداختن به مصلحت جامعه آراء، طرح مشکلات و حل آنها در پرتو اسلام، اقامه عدل و استقرار. حقیقت، ارائه آن به توده‌های آگاه از منطق صحیح اسلامی و بازداشتن آنها - یعنی جلوگیری از حوادث و اموری که در اطرافشان می‌گذرد و ممکن است بر زندگی عمومی و خصوصی آنها - چه نزدیک و چه دور - اثر بگذارد. اثر خوب یا بد، به آن‌ها اشاره می‌کند تا آنجا که ببینند و از عالی‌ترین مصلحت دولت، منطبق با مصلحت و کافی برای تضمین برتری کلام حق آگاه است. این هدف در برخی از شرایط این دعا بیان شده است، در حالی که منافاتی با شرایط دیگر ندارد (صدر (۱۴۳۳ق)، اللمه فی حکم صلاه الجمعه، ص ۴۱-۴۲).

۲- جایگاه نماز جمعه در شرع اسلام

نماز جمعه یک فریضه بسیار با اهمیت است که شارع با تاکیدات فراوانی که بر آن داشته بر اهمیت آن افزوده است. در نماز جمعه باید دو خطبه خوانده شود. کما اینکه شهید صدر در کتاب بحوث فی صلاه الجمعه می‌گوید: «الخطبتان من اجزاء صلاه الجمعه بلاشکال» (صدر (۱۴۳۲ق)، بحوث فی صلاه الجمعه، ص ۳۴۲).

آیت الله سبحانی در کتاب صلاه الجمعه، دراسه فقهیه و تاریخیه در خصوص اهمیت این نماز چنین بیان داشته که: «ان فریضه الجمعه، فریضه مهمه؛ دعا الی اقامتها القرآن الکریم و السنه النبویه و اخبار العتره الطاهره» یعنی نماز جمعه فریضه مهمی است که قرآن کریم و سیره پیامبر و روایات اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) بر اقامه آن تاکید دارند. (سبحانی، ص ۱). هر چند که در تخییری بودن آن در عصر غیبت اتفاق نظر فراوانی وجود دارد مانند شهید صدر که می‌فرماید: «النقطه الاولى: انها و ان کانت فی الاصل واجبا تخییریا (اکید تخییری هو)، یعنی تستطیع ان تصلی الظهر و تستطیع ان تصلی الجمعه» (خطب الجمعه لشهید صلاه الجمعه (۱۴۳۴ق، محمد صدر، ص ۱۵).

با این حال از آنجایی که دین اسلام یک دین اجتماعی است و از عزلت‌گرایی به دور است، در راستای رشد جامعه نیز دستورات اثربخشی را وضع نموده تا جامعه را از مشکلات احتمالی مثل جهل و خرافه، تفرقه و شبهات اجتماعی سیاسی نجات دهد، نماز جمعه را به عنوان مداوم‌ترین و وسیع‌ترین دستورالعمل دینی اجتماعی در بیانات اهل بیت (علیهم السلام) وضع نموده است و لذا برای اقامه و شرکت در آن تاکیدات فراوانی از سوی شرع مقدس صورت پذیرفته است.

در برخی روایات آمده که امام علی علیه السلام می‌فرمود: روز پنجشنبه، دوا (های ضعیف کننده) نخورید، پرسیدند: چرا؟ فرمود: برای آنکه شمارا از حضور در نماز جمعه باز ندارد. (حرعاملی، ج ۵، ص ۴۷) یا در بیانی از رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) هست که فرمود: خداوند، نماز جمعه را بر شما واجب کرد. هر کس آن را در حیات من یا پس از وفات من، از روی سبک شمردن و یا انکار رها سازد، خداوند، او را پریشان می‌کند، و به کارش برکت نمی‌دهد. بدانید! نمازش پذیرفته نمی‌شود. بدانید! بدانید! زکاتش را قبول نمی‌کنند. بدانید! حش، قبول نیست، بدانید! کارهای نیک او قبول نخواهد شد تا آنکه توبه کند و دیگر نماز جمعه را رها

نکنند، سبک نشمارد، و منکر نشود. (همان، ج ۵، ص ۷) حضرت خطاب به مومنی که به ایشان عرض کرد بارها عزم رفتن به حج نموده ام ولی توفیق عاید نشده است، فرمود: بر تو باد که پیوسته در نماز جمعه حضور یابی که آن حج مستمندان است. (همان، ص ۵). مرحوم امام خمینی در اهمیت نماز جمعه بیان می دارد که: «نماز جمعه، که نمایشی از قدرت سیاسی و اجتماعی اسلام است، باید هر چه با شکوه تر و پر محتواتر اقامه شود... ملت عظیم و عزیز، با شرکت خود، باید این سنگر اسلامی را هر چه عظیم تر و بلند پایه تر، حفظ نماید، تا به برکت آن، توطئه های خائن و دسیسه های مفسدان خنثی شود.» (امام خمینی، سخنرانی مورخ ۱۳۵۸/۶/۲۱). مقام معظم رهبری نیز با استفاده از تعبیر قرارگاه این فریضه الهی را بسیار با اهمیت می شمردند. «نماز جمعه یک قرارگاه است؛ قرارگاه ایمان، قرارگاه تقوا، قرارگاه بصیرت، قرارگاه اخلاق. از تعبیر قرارگاه نباید ما وحشت بکنیم، چون قرارگاه جزو تعبیرات و اصطلاحات مربوط به جنگ و مبارزه و این چیزها است. خب، این جنگ وجود دارد، بر ما تحمیل شده - ما در حال جنگیم، منتها جنگ نظامی نیست؛ جنگ معنوی است، جنگ اعتقادی و ایمانی است، جنگ سیاسی است.» (سخنرانی مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۱۴).

۳- آثار نماز جمعه

کسانی که در نماز جمعه شرکت می کنند چه بخواهند و چه نخواهند و چه از آن اطلاع داشته باشند و چه از آن بی خبر باشند از فوائد و برکاتی برخوردار می باشند که در دو بخش به آن اشاره می شود. بخش اول که در ذیل بدان اشاره می شود آثار فرهنگی است که نماز جمعه بر روی مخاطبان دارد و بخش دوم آثار سیاسی اجتماعی می باشد که در ادامه آورده می شود.

۳-۱- آثار فرهنگی نماز جمعه

۳-۱-۱- توجه به خدا

قرآن کریم از نماز جمعه تعبیر به ذکر الله کرده است. در آیه ۹ از سوره جمعه می فرماید: «یاایهاالذین آمنوا اذا نودى للصلاة من الجمعة فاسعوا الی ذکرالله و ذروا البیع ذلکم خیرلکم ان کنتم تعلمون». اما نکته مهم این است که قرآن با تعبیر ذروا البیع درصدد القای این مطلب است که در حین نماز جمعه از مشغله های روزمره دست برداشته و با شرکت در نماز جمعه از این اثر مهم که توجه به خدا و ذکر الهی است نهایت بهره برداری را بنمایید.

این نکته نیز یکی از نکات پیرامون آثار نماز جمعه بر مخاطبان از دیدگاه مقام معظم رهبری است که ایشان درباره این اثر نماز جمعه بر مخاطبان می فرماید: «یک خصوصیت [نماز جمعه] این است دو عامل اساسی حیات طیبه را نماز جمعه به هم وصل کرده، گره زده؛ این دو عامل چیست؟ یکی ذکرالله، یکی حضور مردمی؛ «فَلْنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» این حیات طیبه حالا ارکانی دارد لکن جزو مهم ترین ارکانش این دو رکن است: یعنی یکی توجه به خدا، رو به خدا کردن، آن جنبه ی به قول آقایان «بلی الرّبی» مسئله، یکی هم حضور مردم و اجتماع مردم؛ این دو مورد در نماز جمعه جمع شده اند. البته در بعضی از واجبات دیگر و فرائض دیگر هم این هست اما حالا بقیه ی خصوصیات را وقتی با هم جمع می کنیم، می بینیم نماز جمعه استثنائی است. خب در نماز جمعه عرض کردیم این دو

خصوصیت با هم وجود دارد؛ هم «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» است، هم «فَاسْعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» است. این، هم صلات است، هم جُمعه است؛ صلات، ذکر محض است، ذکر خالص است، جُمعه هم که اجتماع مردم است». (سخنرانی مورخ ۱۴۰۱/۵/۵).

۳-۱-۲- نزول برکات جمعی

روز جمعه در سنت و کتب تشیع به عنوان یک عید بزرگ قلمداد گردیده است و طبق آئین تشیع و مسلمانان در روز عید باید اجتماع مسلمین برقرار باشد. «ولیس للمسلمین عید بعد یوم الغدیر اولی منه بل هو اعظم عندالله من یومی الفطر و الضحی» (محمدباقر الشیرازی (۱۴۰۳ق)، ص ۲۹۹). برکاتی که در دین اسلام به آن اشاره شده است گاه فردی است و گاه جمعی. نماز جمعه یک عبادت اجتماعی است که آثار جمعی را با خود به ارمغان می آورد. از اینرو باید در زمره آثاری که بر مخاطبان آن شمارش می کنیم، نزول برکات دسته جمعی را حتما قید نماییم زیرا اساس این عبادت یک حرکت جمعی و غیر فردی است تا جاییکه علما و فقها، حداقل تعداد افراد شرکت کننده در نماز جمعه را پنج نفر بیان داشته و کمتر از آنرا باعث عدم قبولی این فریضه سیاسی اجتماعی می دانند و همین اجتماع کردن مومنین یک جا و بصورت واحد باعث نزول برکات الهی می شود. آنچه قرآن کریم در سوره جمعه نسبت به آثار نماز جمعه تعبیر می کند همین است که در آیه ۱۰ می فرماید: «فاذا قُضیت الصلوه فانتشروا فی الارض و ابتغوا من فضل الله» یعنی قرآن در حقیقت حکایت از یک نوع عنایت ویژه الهی به مخاطبان حاضر در نماز جمعه دارد و به آنان در رسیدن به برکات معنوی و مادی بخاطر شرکت در این فریضه الهی بشارت خاص می دهد.

مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جمعه و جماعات سراسر کشور بیان داشتند که: «از خصوصیات نماز جمعه اینکه این ذکر دسته جمعی موجب می شود که برکات و آثار ذکر بر دسته جمع نازل بشود. ذکر الله آثاری دارد که در قرآن به این آثار اشاره شده است: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» این گسترش پیدا میکند در مجموع نماز جمعه، وقتی همه با همدیگر ذکر الله می کنند...، وقتی دسته جمعی ذکر گفتیم، آثار و برکات ذکر بر دسته جمع نازل می شود، بر جمع نازل می شود. در قرآن دارد: فَإِنَّ الذِّكْرَىٰ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ» (همان).

۳-۱-۳- دوری از تفکرات سکولاریستی

با اندکی بررسی های دقیق میدانی و تجربی، یک تفکر ضد دینی که دین را منحصر به فرد و دور از جامعه بخواهد می رسیم که خطر آن برای ابقای دین از هر خطری بالاتر است. با این وجود خداوند متعال نماز جمعه را برای وضع نمود تا مسلمانان از افتادن در دام این خطر بزرگ که سکولاریسم نام دارد در امان بوده و سیاست را با امور دینی و معنوی همسو و همسطح به پیش ببرند. در واقع اگر نماز جمعه نبود نگاه آسیب شناسانه ای به مسائل حول محور جامعه ی پیرامونی بوجود نمی آمد و مساله مهمی مثل ورود آحاد جامعه به مسائل سیاسی و اجتماعی هیچ گاه رخ نمی داد.

مقام معظم رهبری در این خصوص می فرماید: «از خصوصیات نماز جمعه عبارت است از آمیختگی معنویت و سیاست؛ چیزی که برای اهل دنیا و افرادی که در امور تأمل ندارند خیلی امر مستبعدی است. سیاست کجا، معنویت و خداپاوری کجا؟ سیاست مبانی ای دارد که به حسب ظاهر، همه ی این مبانی با توجه به خدا و مانند اینها یا منافی است یا مغایر است. آن وقت سیاست را با معنویت مخلوط کردن در یک فریضه، این دیگر هنر اسلام است؛ این هنر اسلام است.» (همان) از این رهگذر با توجه به اینکه پیامبر مکرم

اسلام(ص) در اولین فرصت اقدام به برگزاری نماز جمعه کرده است، حاکی از آن است که برگزاری نماز جمعه تجلی حاکمیت اسلام است.(بلاغی، ۱۳۸۶، ق، ج ۲، ص ۱۰۷۵)

۳-۱-۴- هدایت فرهنگی در قالب مطالبه سیاسی

از جمله آثار نماز جمعه که بر کسی پوشیده نیست مطالبه‌گری سیاسی شخص امام جمعه از مسئولین و کارگزاران حکومتی است. اما این به عنوان یک اثر مستقیم بر مخاطبان نمی‌تواند به شمار بیاید بلکه اثر واقعی و اصلی که بر مخاطبان دارد در ادامه این مطالبه‌گری‌ها می‌باشد. توضیح اینکه وقتی در نماز جمعه یک سری مطالبات سیاسی اجتماعی صورت بپذیرد، در ادامه آن باعث هدایت فرهنگی مخاطبان می‌شود به این نحو که آورده و نتیجه این مطالبه سیاسی در سبک زندگی مخاطبان نیز اثرگذار می‌باشد. بنابراین به عنوان مثال وقتی امام جمعه صحبت از توزیع ثروت بر اساس عدالت می‌کند یا بر رعایت الگوی مصرف مسئولین تاکید می‌کند، باعث می‌شود هر یک از مخاطبان نماز جمعه در مدیریت سبک زندگی شخصی خود از این مطالبه سیاسی بهره‌مند و متذکر گردد.

از اینرو در بیان آثار نماز جمعه بر مخاطبان از دید مقام معظم رهبری همین هدایت فرهنگی در قالب مطالبات سیاسی صورت پذیرفته در نماز جمعه است. ایشان در این خصوص ضمن اینکه بیان می‌کنند « نماز جمعه جایی است که آنجا هدایت‌گری انجام می‌گیرد؛ هدایت‌گری سیاسی و فرهنگی» تشریح می‌کنند: « جایی است که آنجا هدایت‌گری انجام می‌گیرد؛ من تأکید می‌کنم این هدایت‌گری صرفاً هدایت‌گری سیاسی نیست، هدایت‌گری سیاسی و فرهنگی است. ما گمان نکنیم که اگر فرض کنید در فلان مسئله‌ی سیاسی روز که محلّ ابتلاء هم هست، دادِ سخن دادیم و حرف زدیم و مطالب خودمان را با بیان شیوا بیان کردیم، قضیه تمام شد؛ نه، ما هدایت‌گری فرهنگی را از هدایت‌گری سیاسی بنیانی‌تر می‌دانیم؛ هدایت‌گری سیاسی خیلی لازم است و از آن نباید صرف نظر کرد، اما هدایت‌گری فرهنگی و فرهنگ مردم، اخلاق مردم [مهم‌تر است].» (سخنرانی مورخ ۱۴/۱۰/۱۳۹۴).

۳-۱-۵- بصیرت‌افزایی سیاسی و جهاد تبیین

با توجه به اینکه مقام معظم رهبری نماز جمعه را یک قرارگاه بصیرت‌تعبیر می‌کنند، لازم است در خصوص چگونگی و میزان اثرگذاری نماز جمعه در بصیرت‌افزایی مخاطبان به عنوان یک قرارگاه از منظر ایشان به نکات ذیل اشاره‌ای داشته باشیم.

بصیرت در لغت به معنی عقیده قلبی، شناخت، یقین، زیرکی و عبرت آمده است. (ابن منظور، ج ۴، ص ۶۵). و در اصطلاح به معنی « بصیرت در اصطلاح، عبارت است از قوه‌ای در قلب شخص، که به نور قدسی منور بوده، به وسیله آن حقایق اشیا و امور را درک می‌کند؛ همان‌گونه که شخص به وسیله چشم، صور و ظواهر اشیا را می‌بیند» (هاشمی رفسنجانی، ج ۶، ص ۲۶۳). حضرت امیر (علیه السلام) در مورد اهمیت بصیرت در خطبه ۱۵۲ نهج البلاغه می‌فرماید: « با بصیرت کسی است که بشنود و بیندیشد، نگاه کند و ببیند، از عبرت‌ها بهره گیرد آنگاه راه روشنی را ببیند که در آن از افتادن در پرتگاه‌ها به دور ماند.»

نماز جمعه فى الواقع يك ابتكار دينى است كه در هيچ يك از آئينهاى مختلف دنيا نمونه‌اى نداشته است چراكه داراى يك روح سياسى اجتماعى مستر است كه هر هفته در جريان زندگى مردم نفوذ داشته است. اين عبادت ويژه، سياست را در جريانات فكرى مخاطبان خود نهادينه ساخته و در ضمير واقعى خويش روشنگرى زيادى را پرورانده است. لذا توقعى كه از نماز جمعه مى‌رود اين است كه در باعث رشد فكرى سياسى مخاطبان خويش شود و روشنگرى‌هاى هفتگى آن، ذهن مخاطبان را از تاريخى جهل و ابهامات سياسى اجتماعى رهاى بخشد.

در ادوار مختلف تاريخى مخصوصا بعد از انقلاب اسلامى ايران، ما با اين اثر مهم نماز جمعه به وضوح برخورد مى‌كنيم كه كلييه افراد شركت‌كننده در نماز جمعه، نسبت به رشد صحيح مواضع سياسى با ارشادات امام جمعه و محيط پيرامونى آن به ارتقاى مطلوبى دست يافته‌اند. دشمن شناسى، حل شبهات روز، اطلاع از وقايع پيرامونى و برطرف شدن ابهامات سياسى اجتماعى با رويکرد دينى همگى از اين دست آثار بصيرت‌افزاى نماز جمعه هستند كه در ذيل به هر كدام اشاره مى‌گردد.

تبيين مساوى با بصيرت‌افزاى است و در نماز جمعه اين بصيرت‌افزاى بطور دقيق و ويژه با خطبه‌هاى نماز جمعه كه توسط امام جمعه صورت مى‌پذيرد به وقوع مى‌پيوند. در كلام رهبر انقلاب نسبت به اين مساله بطور خاص چنين بيان شده است كه: «عمده‌ى (هدف) در اين قرارگاه (نماز جمعه) تبيين است؛ مسئله‌ى تبيين. عمده‌ى هدف انبياى الهى تبيين بود؛ حقيقت را بيان كنند؛ چون آن چيزى كه موجب مى‌شود انسانها گمراه بشوند اين است كه حقيقت را نمى‌شناسند؛ عمده اين است. از اين قبيل هم هستند كه حقيقت را ميدانند اما انكار مى‌كنند، لكن عمده‌ى انحراف‌ها ناشى از ندانستن حقيقت است و انبياى الهى آمدند تا حقيقت را بيان كنند، واضح كنند، ظاهر كنند، حجت را تمام كنند بر مردم؛ مسئله‌ى تبيين اين است. اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ؛ شما ميراث بر انبيا هستيد، از جمله در اين قضيه؛ مسئله‌ى تبيين.»

قرآن كريم در آيه ۷۰ سوره احزاب تاكيد بر بيان محكم دارد « يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا » و اين امر الهى نسبت به خطيب جمعه از تاكيد بيشترى برخوردار مى‌باشد چراكه اگر كلام وى با متانت و اتقان كافى همراه نباشد، باعث از دست رفتن انگيزه كافى از سوى مخاطب جوان براى شركت در اين برنامه سياسى دينى مى‌شود. بنا بر اين تنها راه جذب جوانان در كلام رهبرى نيز بيان حرف‌هاى متقن و متين است لذا مى‌فرمايند «يكى از مسائل مهم در باب نماز جمعه، جذب جامعه‌ى جوان كشور است. ما با اينكه نسبت جوانهايمان الان از قبل -ساله‌هاى دهه‌ى ۶۰ و اوايل دهه‌ى ۷۰- اندكى كمتر است اما در عين حال جامعه‌ى ما بحمدالله جامعه‌ى جوانى است؛ ما جوان زياد داريم. جوانها را جذب كنيد به نماز جمعه؛ جذب جوانها به نماز جمعه با گفتن اينكه «جوانها بيايد، جوانها تشويق بشويد» به اين جور چيزها درست نمى‌شود؛ بايد جوان كشانده بشود از طريق دل، از طريق فهم. يكى از چيزهاى كه جوان را جذب مى‌كند به نماز جمعه، سخن متقن و متين است. حرف سست، چه در زمينه‌ى سياسى، چه در زمينه‌ى فرهنگى، افرادى را كه در آنجا هستند -حالا يك عده‌اى عادت كرده‌اند، به عنوان عادت مى‌آيند نماز- آن جوانى را كه دنبال حرف است كه از اين منبر بشنود، او را جذب نمى‌كند؛ حرف نو [بزنيد]: «سخن نو آر كه نو را حلاوتيست دگر». معنای حرف نو حرف بدعت‌آمیز نیست كه بگوئيم آقا بدعت! نه، سخن نو؛ شما فكر بكنيد، تأمل كنيد، اندیشه كنيد، كاوش كنيد، سخنان نو جذاب پيدا ميكنيد براى جوانها؛ آن وقت جوانها مى‌آيند. مى‌آيند در اين جلسات شركت مى‌كنند؛ خودشان شركت مى‌كنند بدون اينكه شما به آنها بگوئيد.» (سخنرانى مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۱۴)

۳-۲- آثار سیاسی اجتماعی نماز جمعه

آثار سیاسی اجتماعی نماز جمعه بر مخاطبان یک سری آثار بخصوص می باشند که ما می توانیم در قالب آثار بصیرت‌افزایی نماز جمعه بر مخاطبان به آن اشاره نمائیم. آثار و برکات فراوانی را می توان از بیانات ایت الله سید علی خامنه‌ای استخراج و استنتاج کرد که به برخی از آنها اشاره خواهیم کرد.

۳-۲-۱- تشخیص و شناخت حق از باطل

در اهمیت این اثر نماز جمعه بر مخاطبان، می توان به تاکید بر خواندن سوره جمعه و منافقون در رکعت اول و دوم نماز جمعه اشاره کرد. چنانچه در بین همه دیدگاه‌های مختلف علما این مساله اشاره شده است: «ظاهر عده‌ای از روایات این است که باید در رکعت اول سوره جمعه، خوانده شود و در رکعت دوم سوره منافقون» (موسوی گرگانی (۱۳۹۰)، ص ۱۵۶). یکی از بدترین معضلات جوانان افتادن در دامن التقاطیون و پیروان مکاتب غیرحق می باشد. این دسته از افراد با اختلاط مباحث حق و باطل سعی در ایجاد سفسطه و مغالطات باطل را بر حق و حقیقت غلبه دهد و جوان متدین و با بصیرت را از راه به در نماید. اثری که حضور مستمر در نماز جمعه بر مخاطبان می گذارد همین است که باعث شناخت دوست از دشمن و باطل از حقیقت می گردد. لذا تشخیص این دو به نوعی از مهم ترین آثار نماز جمعه بر مخاطبان می باشد. در بسیاری از موارد انسان در بین دوراهی سختی قرار می گیرد که نمی داند حق و باطل کدام یک هستند. نوعا زمانی که فتنه ها رخ می دهند این مساله اهمیت بیشتری پیدا می کند و گاه باعث سقوط عوام و حتی خواص می شود. گاه دشمن با غیبت ولی جامعه دست به فتنه می زند و تلاش می کند افکار سیاسی دینی نسل نو و جدید را به چالش بکشد.

در خطبه ۱۵۶ نهج البلاغه تعبیر جالبی از حضرت امیر المومنین علی (علیه السلام) هست که می فرماید: «وقتی آیه أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا ءَأَمَّنَا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ نازل شد من متوجه شدم که تا وقتی پیامبر در بین ما هست فتنه‌ای ایجاد نخواهد شد و این فتنه مخصوص بعد از زمان پیامبر است» بنابراین نماز جمعه می تواند با روشنگری‌ها و بصیرت‌افزایی که برای مخاطبان همراه خود دارد باعث شناخت حق از باطل شود تا دشمن نتواند خود را جای دوست جا بزند و افکار باطل خود را با تفکرات سالم حق جایجا نماید.

۳-۲-۲- تبیین شبهات سیاسی و اجتماعی روز

نقش نماز جمعه در برطرف سازی شبهاتی که برای مردم پیش می آید قطعاً یک نقش بی بدیل و مهم است. اگر نماز جمعه نیازهای جوانان و مردم پاسخ داده نشود کارآمدی لازم را نداشته و مفید فایده نبوده است. انعکاس نیاز مردم با بیان بلیغ و فصیح چیزی است که رهبرمعظم انقلاب در ویژگی‌های نماز جمعه بر آن تاکید نموده‌اند. ایشان با اشاره به تمایز خطبه‌های نماز جمعه دستوری و اداری با خطبه‌های نماز جمعه برخواسته از جان و روح امام جمعه معتقدند که نماز جمعه متداول در برخی از کشورها که بصورت یک متن از پیش تعیین شده در اختیار امام جمعه قرار می گیرد و امام جمعه اقدام به قرائت آن می کند در واقع خطبه

نماز جمعه نیست بلکه این در واقع قرائت یک بخش نامه اداری و یا خواندن نامه فلان اداره و یا سازمان مذهبی است. ایشان عمیقاً معتقدند که نماز جمعه باید از دل و جان و مغز امام جمعه تراوش کند و بر زبان او که زبان خدا و پیامبر است با بیانی سلیس، فصیح و بلیغ و با همخوانی و همراهی با نیاز مردم در جامعه اسلامی جاری و ساری شود. در واقع امام جمعه به عنوان چشم بیدار در جامعه اسلامی ضمن شناسایی خلاءها و نیازهای مردم و جامعه با احساس مسئولیت نسبت به تغذیه فکری جامعه و مردم از منابع اصیل اسلامی و دینی، با به روز رسانی اطلاعات و داده های بدیع و نو، عموم مردم و بویژه جوانان را در پاسخ گویی به شبهات زهرآگین و زدودن انحرافات فکری و سیاسی هادی و راهنما باشند. « (سخنرانی مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۱۴).

بی تردید در نماز جمعه افرادی که شرکت می کنند یا خود نسبت به برخی موارد اتفاق افتاده در جامعه دارای سوال و ابهام می باشند و یا در معرض سوال از سوی دیگران می باشند که در هر صورت بایستی از پاسخ متقن و دقیق نسبت به شبهات پیش آمده اطلاعات دقیق و کافی داشته باشند. این اتفاق باید در نماز جمعه لزوماً منتج به نتیجه مطلوب گردد و افرادی که با شبهات ذهنی خاص به نماز جمعه ورود پیدا می کنند با دست پر بازگردند. مقام معظم رهبری در اهمیت این نکته بیان داشتند که: « امروز جوانهای ما درباره ی مسائل [مختلف] سؤالاتی دارند؛ چه سؤالات سیاسی، چه سؤالات دینی، چه سؤالات شخصی نسبت به ماها؛ باید بتوانیم این سؤالات را پاسخ بگوییم. بهترین جا هم نماز جمعه است، چون هر هفته است.» (سخنرانی مورخ ۱۳۹۵/۰۴/۱۲). همچنین در جایی فرموده اند: « سعی شود خطبه های نماز جمعه، دربر دارنده نیازها و پاسخ دهنده سؤالات و گره های ذهنی مخاطبان بویژه نسل جوان در زمینه های اعتقادی، عملی و سیاسی باشد.» (سخنرانی مورخ ۱۳۹۲/۶/۱۸).

حضرت امام در خصوص خطبه های نماز جمعه معتقدند که خطبای جمعه بایستی آنچه در طول یک هفته در کشور اتفاق افتاده را برای مردم بازگو کنند (امام خمینی، ۱۳۶۱، ج ۱۷، ص ۴۵۲)

۳-۲-۳- اطلاع از وقایع پیرامونی

در حدیثی از امام رضا (علیه السلام) در مورد نماز جمعه چنین وارد شده است: « اِنَّمَا جُعِلَتِ الْخُطْبَةُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ لِأَنَّ الْجُمُعَةَ مَشْهُدٌ عَامٌ فَأَرَادَ أَنْ يَكُونَ لِلْأُمَمِ سَبَبٌ إِلَى مَوْعِظَتِهِمْ وَ تَرْغِيبِهِمْ فِي الطَّاعَةِ وَ تَرْهِيْبِهِمْ مِنَ الْمَعْصِيَةِ وَ تَوْفِيْفِهِمْ عَلَى مَا أَرَادَ مِنْ مَصْلَحَةٍ دِينِيَّةٍ وَ دُنْيَايِهِمْ وَ يُخْبِرُهُمْ بِمَا وَرَدَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْأَفَاقِ - وَ - مِنْ الْأَهْوَالِ الَّتِي لَهُمْ فِيهَا الْمَضْرَّةُ وَ الْمُنْفَعَةُ؛ اسلام خواسته تا فرماندار - نماینده دولت اسلامی - وسیله ای - تریبونی - داشته باشد برای موعظه مردم و تشویق آنان به اجرای قوانین و اطاعت از دستورات الهی و پرهیز از نافرمانی - قانون شکنی - و معصیت و همچنین بتواند از این طریق مردم را در جریان برنامه ها و تصمیمات متخذه مربوط به دین و دنیای آنان قرار دهد و از آنچه در جهان می گذرد - و به نحوی با حیات مسلمین ارتباط دارد - و از حوادث و پیش آمدهایی که ضرر یا منفعتی - تأثیر مثبت یا منفی - برای آنها دارد آنانرا مطلع نماید.» (حرعاملی، ج ۵، ص ۴۰).

این حدیث دال بر این مطلب است که باید خطیب جمعه با تریبونی که دارد همه وقایع مهم و مورد نیاز را برای مخاطبان خود بیان کند و آنها را نسبت به اوضاع پیرامونی به خوبی مطلع سازد. مقام معظم رهبری در خصوص این حدیث بیان و توضیح خاصی داشته اند که به آن اشاره می گردد. « هائل [یعنی] یک امر مهم و بزرگ؛ مسائلی که در عالم میگذرد که یک مساسی با جامعه ی ما دارد، یا به عنوان ضرر یا به عنوان نفع، [خطیب جمعه] اینها را برای مردم بیان میکند. فرض بفرمایید حالا من باب مثال مسئله ی هسته ای، یا

فرض کنید جنگ اوکراین - یک مسئله‌ای است دیگر؛ در دنیا وارد شده - یا مسائل گوناگون سیاست‌های شرق و غرب، اینها یک چیزهایی است که با کشور ما، با جامعه‌ی ما، با زندگی ما و سیاست ما دارای مساس است؛ خب اینها را خطیب جمعه برای مردم تبیین میکنند، تشریح می‌کند، بیان می‌کند، درست، با اطلاعات کافی و صحیح» (سخنرانی مورخ ۱۴۰۱/۵/۵)

در واقع یکی از کار ویژه‌های اساسی و بنیادی نماز جمعه تربیت نیروی انسانی آشنا به مشکلات و نیازهای اساسی و مطلع از تحولات سیاسی و اجتماعی جهان پیرامون است که در حوزه توسعه به عنوان یکی از اساسی‌ترین و بارزترین نیاز یک جامعه پیش‌رو معرفی شده است. (سریع القلم، ۱۳۷۲، ص ۵۱).

۳-۲-۴- افزایش وحدت و احساس اقتدار جمعی در مقابل دشمنان

یکی از تاثیرات نماز جمعه بر مردم انقلابی و مومن این است که از لحاظ روان شناسی احساس اقتدار می‌کنند. بدین صورت که با حضور یکدست و پرجمعیت اولاً وحدت درونی خویش را افزایش داده و ثانیاً احساس اقتدار جمعی می‌کنند. این حس اعتماد به نفس پیش آمده بسیار با ارزش است و در پرتو حضور در نماز بصورت خودکار در روحیه نمازگزاران موثر واقع می‌شود. رهبر انقلاب در این خصوص بسیار دقیق و زیرکانه بیان فرموده‌اند که بایستی روی حضور مردم در نماز جمعه حساسیت بالایی داشته باشیم: «نفس اجتماع و حضور مردمی یک چیز مهمی است، اینجا است که شما باید حساس باشید. اگر چنانچه نماز جمعه‌ی این هفته‌تان از نماز جمعه‌ی مثلاً یک ماه قبلتان جمعیت کمتری دارد باید احساس نگرانی کنید؛ اصلاً اساس کار، حضور مردم است.» (۱۴۰۱/۵/۵).

۳-۲-۵- مطالبه‌گری مردمی از مسئولین

یکی از برکات نماز جمعه این است که می‌توان در قالب یک تربیون دلسوزانه و انقلابی به مطالبه‌گری از مسئولین پرداخت. این مطالبه‌گری که باعث رشد پیشرفت و کاهش معضلات اجتماعی می‌گردد مسئولان امر را بر آن می‌دارد تا به سخنان جوانان و دانشجویان گوش داده و از برخی وقایع که خود نیز از آن بی‌اطلاع هستند مطلع گردند. مقام معظم رهبری در خصوص این مساله نیز هشدار می‌دهد: «در سخنرانی‌های قبل از خطبه‌های نماز جمعه یک برنامه‌ریزی بکنند، دانشجویهایی که اهل حرف زدن هستند، از طرف جمع پشتیبانی بشوند، کمک بشوند، متنهای خوبی تهیه کنند، بروند در نماز جمعه [بخوانند]. مثلاً قبل از خطبه‌های نماز جمعه - که حالا مسئولین می‌روند و صحبت میکنند - یک فصلی هم برای دانشجویها گذاشته بشود. فرض کنید نماز جمعه‌ی یک شهری مثل تهران، مثل اصفهان، مثل مشهد، مثل تبریز، جای کوچکی نیست؛ یک دانشجوی برود آنجا حرف بزند، یک عالم مطلب بیان میکند؛ اینها چیزهای بارزشی است؛ یا مثلاً فرض کنید (نماز جمعه‌ی) تهران.» (سخنرانی مورخ ۱۳۹۵/۴/۱۲).

۴- نتیجه‌گیری

اگرچه در بسیاری از کتب و مقالات منتشر شده اهتمام شایسته و بایسته‌ای به فریضه عبادی سیاسی نماز جمعه از جمله کم و کیف برگزاری نماز جمعه، بررسی روایات تشیع و اهل تسنن پیرامون وجوب و یا عدم وجوب نماز جمعه، سیمای نماز جمعه در قرآن، تاریخچه برگزاری نماز جمعه در بسیاری از آثار بزرگان دیده می‌شود اما در مورد آثاری که این فریضه الهی و سیاسی برای مومنین و مخاطبان دارا می‌باشد، مقاله یا آثار مکتوب منسجم و واحدی وجود نداشت بنابراین یکی از فوائد تحقیق حاضر اشاره به مطلب

مغفولی است که تبیین آن برای جذب مخاطبان به حضور بیشتر در این عرصه لازم و ضروری بود. در واقع نماز جمعه به تعبیر رهبر معظم انقلاب اسلامی یک قرارگاه هفتگی است و لذا باید در این قرارگاه که هر جمعه مصادف با عید قلمداد می‌گردد به آثار آن وقوف پیدا کنیم تا در پرتو آن شناخت، به حضور بیشتری توفیق یابیم. از جمله برکات و آثاری که در این حضور برای مخاطبان وجود دارد، می‌توان به طور خلاصه به دو مورد که آثار فرهنگی و آثار سیاسی اجتماعی نماز جمعه بر روی مخاطبان است اشاره نمود که در ذیل آثار فرهنگی به: توجه به خدا، نزول برکات جمعی، دوری از تفکرات سکولاریستی، هدایت فرهنگی در قالب مطالبه سیاسی، بصیرت‌افزایی سیاسی و جهاد تبیین بیان گردیده است. در ذیل آثار سیاسی اجتماعی که اکثراً در قالب اثر بصیرت‌افزایی نماز جمعه بر مخاطبان است این موارد طبق بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی تشریح گردید: تشخیص و شناخت حق از باطل، حل شبهات سیاسی اجتماعی روز، اطلاع از وقایع پیرامونی، افزایش وحدت و حس اقتدار جمعی در مقابل دشمنان. با این حال مواردی مثل برگزاری میز خدمت که به تازگی در بسیاری از نمازهای جمعه صورت می‌پذیرد و امری مبتکرانه است نیز از آثار و فواید نماز جمعه برای مخاطبان می‌باشد. همچنین حضور مسئولین در نماز جمعه‌ها و اطلاع از مطالبات عمومی جوانان و دانشجویان یک اثر منحصر به فرد دیگری است که هر هفته جریان دارد. امید است پیرامون این دست موضوعات خصوصاً در آثار و بیانات ائمه جمعه‌های گذشته و حال بصورت مکتوب و میدانی و حتی در قالب مصاحبه که مشغول وظیفه خطیر امامت جمعه هستند فعالیت‌های علمی بیشتری صورت پذیرد.

۵-منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۸ق)، لسان العرب، بیروت، داراحیاء التراث العربی، الطبعة الرابع.
۴. امام خمینی، (۱۳۶۱ش)، صحیفه نور، مرکز فرهنگی انقلاب اسلامی، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
۵. بلاغی، سید عبدالحجت، (۱۳۸۶ش)، حجه التفاسیر و بلاغ الاکسیر، قم، انتشارات حکمت.
۶. سبحانی، جعفر، صلاه الجمعه، درسه فقهیه و تاریخیه، قم، موسسه امام صادق (علیه السلام)، الطبعة الاول.
۷. شیرازی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، الجمعه و آثارها فی الاسلام، مشهد، موسسه امام امیرالمومنین، الطبعة الاولی.
۸. حر عاملی، محمدبن الحسن (۱۴۰۲ق)، وسائل الشیعه، بیروت، داراحیاء التراث العربی، الطبعة الثانی.
۹. خامنه ای، سید علی، (۱۳۷۴ش)، رهنمودها، تهران، شورای سیاستگذاری ائمه جمعه.
۱۰. طبرسی، فضل ابن سهل، (۱۳۷۲ش) مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصر خسرو.
۱۱. صدر، محمد (۱۴۳۳ق)، خطب الجُمعه لشهید صلاه الجمعه، نجف اشرف، دار مکتبه البصائر، الطبعة الاولی.
۱۲. صدر، محمد (۱۴۳۲ق)، بحوث فی صلاه الجمعه، نجف اشرف، موسسه المنتظر لاحیاء التراث آل الصدر، الطبعة الاولی.
۱۳. صدر، محمد (۱۴۳۳ق)، اللمعه فی حکم صلاه الجمعه، نجف اشرف، موسسه المنتظر لاحیاء التراث آل الصدر، الطبعة الاولی.
۱۴. سریع القلم، محمود، (۱۳۷۲ش)، عقل و توسعه یافتگی، تهران، انتشارات سفیر.
۱۵. موسوی گرگانی، سیدمحسن (۱۳۹۰ش)، نماز جمعه در حکومت و ولایت فقیه، تهران، ستاد اقامه نماز بانک ملی ایران، چاپ اول.
۱۶. هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۹۵ش)، فرهنگ قرآن: کلید راهیابی به موضوعات و مفاهیم قرآن کریم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ دوم.